

MAGNESIA AD MAEANDRUM: 300 YILLIK ARAŞTIRMA TARİHÇESİ “1715-2015”

“Bu kültür hazinesi ülke, çok çeşitli mesleklerden birçok yabancının ilgisini çekmiş ve çekmeye devam etmektedir. Ancak, ne yazık ki bu ülke, en son ve en geç, üzerinde yaşayanların ilgisini çekebilmiştir. Bu gecikmenin karşılığı ise yitirilen ve halen yitirmekte olan kültür mirasıdır...”

Emre Madran¹

Görkem KÖKDEMİR*

Anahtar Kelimeler: *Menderes Magnesiası • Dilettanti Cemiyeti • Charles Texier • Demosthenes Baltazççi • Carl Humann*

Özet: Magnesia ad Maeandrum antik kenti bugün için Aydın İli, Germencik İlçesi, Ortaklar Mahallesi, Tekinköy sınırları içerisinde yer almaktadır. Kentte 1985 yılında, Prof. Dr. Orhan Bingöl başkanlığında son dönem kazıları başlatılmış ve günümüze kadar yaklaşık 30 yıl boyunca, Bingöl ve ekibi tarafından kazı ve restorasyon çalışmalarına aralıksız devam edilmiştir. Magnesia ve kentte görülebilen kalıntılar; Emre Madran’ın “19. Yüzyıl Gezi Yapıtlarında Batı Anadolu Arkeolojisi” adlı makalesinde Batı Anadolu’daki diğer antik kentler için vurguladığı gibi, 18. yüzyıldan itibaren Avrupa’dan gelen araştırmacıların ilgi odağı olmuştur. Kentin keşfedilmesi ile birlikte çok sayıda araştırmacıya, gezgine, kendi çalışmalarında ev sahipliği yapan Magnesia’da, Osmanlı Hükümeti adına gerçekleştirilen kısa süreli kazı çalışmalarının dışında, İngiliz Fransız ve Alman araştırma grupları da farklı zamanlarda kazılar gerçekleştirmiştir. Bu makalede, Magnesia’nın 300 yıl önce başlayan araştırma tarihçesi yeni belgeler ışığında kronolojik bir sıralama ile ortaya konulmaya çalışılmıştır.

MAGNESIA AD MAEANDRUM: 300 YEARS OF THE RESEARCH HISTORY “1715-2015”

Keywords: *Magnesia on the Meander • Society of Dilettanti • Charles Texier • Demosthenes Baltazççi • Carl Humann*

Abstract: Magnesia ad Maeandrum ancient city today exists in borders of city of Aydın, Germencik Town, Ortaklar Quarter, Tekinköy. The latest period’s excavations were started in the city by Prof. Dr. Orhan Bingöl and the excavation and restoration works have been carried out constantly by Bingöl’s team nearly 30 years till now. Magnesia and the ruins in the city, as they were mentioned in Emre Madran’s article named as “19. Yüzyıl Gezi Yapıtlarında Batı Anadolu Arkeolojisi” like other West Anatolian ancient cities, have been point of interest of researchers coming from Europe since 18th century. Magnesia, which has hosted lots of researchers, travelers in their studies after its discovery, has let the excavations of English, French and German researchers to be done except from the ones that had been carried out for Ottoman Empire. In this article, Magnesia’s 300 years research studies are tried to be listed in a chronological order in the light of current documents.

* Yrd. Doç. Dr. Görkem KÖKDEMİR, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, 06100, Sıbbiye/Ankara – TÜRKİYE, e-posta: gkokdemir@ankara.edu.tr

Magnesia ad Maeandrum antik kenti bugün için Aydın İli, Germencik İlçesi, Ortaklar Mahallesi, Tekinköy sınırları içerisinde yer almaktadır. Kentte 1985 yılında Prof. Dr. Orhan Bingöl başkanlığında son dönem kazıları başlatılmış ve günümüze kadar yaklaşık 30 yıl boyunca da Bingöl ve ekibi tarafından kazı ve restorasyon çalışmalarına aralıksız devam edilmiştir². 1985 yılında başlatılan çalışmalarla birlikte, Bingöl’ün çalışmalarına mimar ve restorasyon uzmanı olarak Doç. Dr. Emre Madran ve onun ile birlikte farklı yıllarda katılım sağlayan mimar ve restorasyon uzmanlarından oluşan bir ekip, mimari belgeleme ve restorasyon çalışmalarına imza atmıştır. Bu son dönem kazı çalışmalarından önce, tıpkı Madran’ın makalesinde Batı Anadolu kentleri için belirttiği gibi, özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda, Magnesia ve kentte görülebilen kalıntılar, Avrupa’dan gelen araştırmacıların ilgi odağı olmuş ve kentin keşfiyle birlikte çok sayıda araştırmacı ve gezgine çalışmalarında ev sahipliği yapmıştır.

-
- ¹ Bu cümleler, bugün saygıyla ve özlemle andığımız, hayatını kültür varlıklarına ve korunmasına adanmış Emre Madran’ın 1981 yılında yayınlanmış “19. Yüzyıl Gezi Yapıtlarında Batı Anadolu Arkeolojisi” isimli makalesindeki son cümlelerdir (Madran 1981, 234). Bu makalesinin yayınlandığı yıldan, aramızdan ayrıldığı yıla kadar yaklaşık 35 sene kesintisiz bu gaye ve hedefte Anadolu Arkeolojisi ve Anadolu Kültürel Mirası’nın gelecek kuşaklara aktarılması için büyük bir özveri ve enerji ile çalışmış, ortaya koyduğu çalışmalar ve eserler ile birikimlerini gelecek kuşaklara aktarmıştır. Bu makaleyi, uzun yıllar Magnesia kazılarının “baş mimarı” olarak çalışan ve 1998 yılından itibaren çalışma imkânı bulduğum ve özlemle andığım Emre Madran’ın değerli anısına sunuyorum.
- ² Magnesia’da 1985 yılından bu yana yapılan kazılarla ilgili detaylı bilgi ve kazılarla ilgili kaynakça için bkz. Bingöl – Kökdemir 2012, 391-404; Kazılar sonucu ortaya çıkartılan verilerin toplu değerlendirmesi için bkz. Bingöl 2007.

Magnesia’ya yönelik çalışmalar ve ilk araştırmalar 300 yıl öncesine, 1715 yılına kadar gitmektedir. Aşağıda kronolojik bir sıralama ile genel araştırma ekipleri, dönemleri ve önemli çalışmaları ortaya konulmuştur.

1715 yılında, Fransa Kralı XIV. Louis’nin, Yunanistan, Anadolu, Suriye, Filistin ve Mısır gibi Doğu Akdeniz kıyılarında araştırmalar yapması için görevlendirdiği Fransız tüccar, fizikçi ve antika meraklısı Paul Lucas (1664-1737), Anadolu’ya gelerek, burada inceleme ve araştırmalarda bulunmuştur. Lucas’ın Anadolu’daki gezi güzergâhlarından bir tanesi o günkü adıyla ve yayınında geçtiği şekliyle “Guselisar”da (Güzelhisar-Aydın) bulunan kalıntılar olacaktır. Gezi ve incelemelerini derlediği kitabında bu kalıntılar hakkında kısaca bilgiler veren Lucas, bugünkü Aydın-Güzelhisar’da bulunan kalıntıların Magnesia kentine ait olduğunu varsaymıştır³. Bu varsayımın bugün için doğru olmadığı ve bu kalıntıların Tralleis antik kentine ait olduğu kesin olarak kanıtlanmış olsa da, o yıllarda Lucas’ın yaptığı bu değerlendirme; Magnesia kentinin lokalizasyonu adına yapılan ve literatüre giren ilk yazılı çalışma olması nedeniyle araştırma tarihçesi içerisindeki yerini almıştır.

1720-1723 yılları arasında ise Doğu dilleri uzmanı olan ve bir süre İzmir’de yaşamış Hollanda asıllı Johannes Heyman (1667-1737) ve yine Hollanda vatandaşı olan Johannes Aegidius van Egmond (1693-1747) başkanlığındaki ekip, Anadolu’daki antik kentlere inceleme gezileri düzenlemiştir. “Scava Noula”da (Aydın-

³ Lucas 1744, 223 vd.

Kuşadası) yaptıkları incelemelerden sonra, doğuya doğru vadi ve dağları geçerek kendi aktarımları ile adı “Gumussleui” (Gümüşköy) olan bir köyde konaklamışlardır⁴. Hollandalı ekip, daha sonra konaklama yerinden yarım saatlik yürüyüş mesafesindeki yerel dilde “İne-Basar” olarak adlandırılan, kendilerinin ise “iğneli pazar” olarak isimlendirdikleri, günümüzde Magnesia antik kentine ait kalıntıların bulunduğu, bölgeye gelir⁵. Gezilerindeki izlenimlerini aktardıkları yayınlarında, bölgenin “İne-Basar” olan isminin, “direklerin taşıdığı ve çatısında sazların kullanıldığı çatılara sahip kulübelerin” yer aldığı “pazar alanı”ndan geldiği belirtilmektedir. Bu pazar yerinin her Cuma, çevre köy ve kasabalardan gelen halk için faaliyete geçtiğinin belirtilmesi, bölgenin 18. yüzyıl’daki sosyokültürel durumunu göstermesi açısından önemli bir bilgidir (**Res. 1**)⁶. Heyman, kentte gördükleri ka-

lıntıları anlatmaya ilk olarak büyük taşlardan yapılmış, kalın duvarlara sahip, kare planlı, o yıllarda halen bir kapısı ayakta ve korunmuş olarak duran “kentin kalesi” olarak adlandırdıkları yapı ile başlar⁷. Bu

Magnesia kalıntılarının bulunduğu mevki için verilen “İne-Basar” ismi ve “iğne pazarı”, başka araştırmacıların çalışmalarını içerisinde de benzer ve farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır: Huyot Notlar, NAF 664-667 (Huyot’ya ait arşiv belgeleri ile ilgili kullanılan index kodlaması için bu eser içerisinde bkz. dn. 30), 149: “Jenibazar (Marché aux aiguilles)”; Trémaux 1858, T.1: “YNEI BAZAR”. Rayet ise çalışmasında eski araştırmacıların bu bölgeyi “İnek Pazarı” olarak adlandırdıklarını, ancak bölgeye geldiği dönemde yerel halkın bu pazar yerini bilmediğini belirtmiştir. Ayrıca bölgenin isminin “Aineh Ovası” olarak adlandırıldığını belirterek, “Aineh” kelimesinin Magnesia’nın ismini ve bölgenin eski anılarını anımsattığını ‘haklı olarak’ belirtmiştir, Rayet – Thomas 1877, 118, dn. 2. Osmanlı arşivlerinde Magnesia’nın kalıntılarının içinde bulunduğu yörenin “İneabad Kazası” ve daha sonraki yıllarda da “İneabad Nahiyesi”ne bağlı bir yer olduğu görülmektedir. BOA, İ.MSM. 24/640 [Hicri: 29/C/1263]; BOA, MF. MKT. 156/84 [Hicri: 27/Ca/1310]). Yine arşivlerde Magnesia kenti kalıntılarının bulunduğu yörenin adının genellikle “Tekiye Karyesi” (BOA, MF. MKT. 138/64/640 [Hicri: 29/S/1309]), “Teke Karyesi” (BOA, MF. MKT. 156/84 [Hicri: 27/Ca/1310]) veya “Tepe Çiftliği” (BOA, MF. MKT. 94/107 [Hicri: 18/Za/1304]) olarak geçtiği anlaşılmaktadır. Arşivdeki bir belgede ise “Teke Karyesi”nde Perşembe günleri kurulan pazarın ‘Germencik Karyesi’nde kurulmasına yönelik bir talep bulunmaktadır. 1860’lı yıllara ait belgedeki bu bilgi, kenti ziyaret eden araştırmacıların Magnesia’da bir pazar yerinin kurulduğunu aktarmalarının gerçeğe uygun olduğunu gösteren önemli bir kanıttır (BOA, A.MKT.MHM 336/97 [Hicri: 14/S/1282]). Eski ve çalışmalardaki anılan adlarla yine benzer olan “Tekin” ismi, bugün Magnesia kalıntılarının içerisinde kalan köyün adıdır. “Aineh”, “Yneh”, “İne”, “İnek”, “Teke”, “Tekin” kelimelerinin benzer sesleri içerdiği görülmektedir. Bugün bile bölgedeki halk bu alanı ve antik kenti “Maynezya” olarak telaffuz etmektedir. Bu söylemdeki “ayne” sesleri bize bölge için verilen ve yukarıda bahsettiğimiz farklı isimlerdeki sesleri çağrıştırmaktadır.

⁷ Belirtilen bu kalıntı bugün için Magnesia’da görülebilen ve en geniş alana sahip olan, literatürde “Bizans Suru” olarak bilinen geç dönem suruna ait olmalıdır Yapı ile ilgili kapsamlı bilgi için bkz: Bingöl 2007, 130-132.

⁴ Ekibin ilerlediği bu yol, Ephesos ile Magnesia kenti arasında varlığı bilinen antik yol güzergâhı olmalıdır. Antik yol ile ilgili son değerlendirmeler için bkz. Koçak *baskıda*.

⁵ Egmond ve Heyman’ın çalışmaları 1757 yılında Heyman’ın yeğeni Johannes Wilhellmus Heyman’ın derlemesi altında, Leiden Üniversitesi tarafından Felmenkçe olarak yayınlanmıştır - J. W. Heyman ve diğ. 1757. Aynı eser, 1759 yılında ise Londra’da İngilizceye çevrilerek iki bant halinde tekrar yayınlanmıştır. İne-Basar’daki Magnesia kalıntılarının anlatıldığı bölüm için, bkz. Heyman ve diğ. 1759, 118-127.

⁶ Heyman ve diğ. 1759, 118-127. Kitapta belirtilen, “dört direğin taşıdığı sazlarla örülü çatıları olan kulübeler”e benzer şekilde, kalıntıların bulunduğu bölgenin sosyokültürel hayatına ışık tutacak başka araştırmacıların eserleri içerisinde de ipuçları bulunmaktadır. Bu hayatı ve Heyman’ın belirttiği kulübeleri görselleştirenlerden biri, 1890’lı yıllarda kenti ziyaret eden Camus’tur. Gezileri ile ilgili kitabında, Magnesia ile ilgili yayınladığı fotoğraflar arasında, 1700’lerde olduğu gibi, adeta eski bir geleneğin devamı niteliğinde, benzer düzen ve forma sahip kulübeleri 1890’lı yıllarda da Magnesia’da yaşayan Çerkezlerin kullandığı görülmektedir, Camus 1896, 148.

yapının dışında, kentte halen görülebilen iki büyük yapının kalıntılarında söz edilmektedir. Bunlardan bir tanesi, iki ayağı ile birlikte *kompozit* başlıkları korunmuş ve her iki yöndeki duvarlarından ve formundan dolayı büyük bir “kilise” olduğu düşünülen yapıdır⁸. Bu yapının hemen yanından geçen nehrin üzerinde ise iki kemerli bir köprüünün bulunduğu ancak bu yapının da yıkıntı olduğunu belirtirler⁹. Heyman, yine kentte bulunan; oldukça büyük ve görkemli, bazı sütunları halen ayakta, bazıları ise yıkık vaziyette olan ve bataklık içerisinde kalmış bir yapı hakkında da izlenimlerini aktarmaktadır¹⁰. Heyman ve ekibinin bu çalışması, Magnesia’daki kalıntıların ilk kez duyurulmasını sağlayacak ve Avrupa’daki araştırmacıların ilgisini bu kalıntıların bulunduğu ve o tarihlerde “İne-Basar” olarak adlandırılan bölgeye çekecektir. Kentte bulunan ve o dönem için görülebilen kalıntılardan kısaca bahseden Heyman ve ekibi, kalıntılar arasında kentin ismine işaret edebilecek herhangi bir yazıtta rastlamamışlardır. Bu nedenle Heyman, çalışmasında bu kalıntıların yer aldığı kentin adını, kalıntıların lokalizasyonuna bağlı olarak “Herakleia” (Aydın-Bafa Gölü-

Kapıkırı) antik kenti olarak verir¹¹. Heyman ve ekibi “İne-Basar”daki incelemelerin ardından, Lucas gibi, bugünkü Aydın ili “Güzelhisar” kasabasına gelir. Bu bölgede yaptıkları incelemeler sonrasında kasabanın antik bir kentin üzerine kurulduğunu tespit eden Heyman ve ekibi; bu antik kentin, doğu ve güneyinden geçen Menderes Nehri’nin kenarında kurulmuş olmasından dolayı, isminin eski “Magnesia ad Maeandrum” olduğu düşüncesinde yoğunlaşır. Ekip, bu çalışmalar sonucunda, Magnesia kentini, Lucas’ın yaptığı gibi, Aydın Güzelhisar’daki kalıntılarla eşleştirerek yanlışlığa düşecektir ancak, Hollandalı araştırmacıların 1720’lerde verdiği bu bilgiler, o yıllarda Magnesia’da görülebilen kalıntıların ve yakın çevresinin yazılı da olsa ilk görsel dokümantasyonunu sunması açısından oldukça önem taşımaktadır.

1736-1740 yılları arasında ise antropolojiye meraklı İngiliz din adamı Richard Pococke (1704-1765), Anadolu’ya yaptığı yolculukları bir araya getirdiği çalışması içerisinde, Güzelhisar’daki kalıntıların oldukça detaylı tanımlarına ve hatta çizimlerine yer verecektir. Ancak, kalıntıların antik Magnesia kentine ait olduğunu belirterek Pococke; yine Lucas’ın ve Heyman’ın düştüğü yanlışlığa düşecek, Magnesia kentini yanlış lokalize edecektir¹².

İngiltere’de kurulan “Society of Dilettanti” adına, 1764 yılında Anadolu’da çalışmalar yapmak üzere araştırmacı Richard Chandler (1738-1810) başkanlığında, mimari ve heykeltıraşlık eserlerinin

⁸ Belirtilen bu kalıntı, kentin *gymnasion* yapılarından bir tanesi olan ve bugün için Gümüş Çay’ının hemen kenarında kalan Lethaios Gymnasionu olmalıdır. Lethaios Gymnasionu ile ilgili kapsamlı bilgi için bkz: Bingöl 2007, 168-171.

⁹ Belirtilen bu kalıntı, bugün için Gümüş Çay’ın üzerinde halen görülebilen ve kemer oluşturan duvarlarının bir kısmı korunmuş olan yapı kalıntısı olmalıdır. Gümüş Çay üzerindeki kalıntılar ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Bingöl 2007, 129-130.

¹⁰ Bahsedilen bu kalıntılar, diğer araştırmacılar tarafından da 18. ve 19. yüzyılda bataklık içinde kaldığı belirtilen Artemis Kutsal Alanı’na ait kalıntılar olmalıdır. Artemis Kutsal Alanı ile ilgili detaylı bilgi için bkz: Bingöl 2007, 31-95.

¹¹ Heyman ve diğ. 1759, 127-129.

¹² Pococke 1745, 54-57, Pl. 51-52.

ölçüm ve çizimlerini yapmak üzere mimar Nicholas Revett (1720-1804) ve genç ressam William Pars'ın (1742-1782) da içerisinde bulunduğu bir ekip, Anadolu'ya geçerek çalışmalara başlar¹³. Chandler, bu geziler sırasında inceleme fırsatı bulduğu Güzelhisar'daki kalıntıların, antik kaynaklarda adı geçen Magnesia olduğu varsayımını yineleyerek daha önceki araştırmacıların yaptığı hatayı tekrarlayacaktır¹⁴.

¹³ Cust – Colvin 1898, 83-89.

¹⁴ Chandler 1817, 235-240; Sadece Anadolu gezilerinin anlatıldığı ve ilk baskısı 1775 yılında çıkan Chandler'in bu çalışması, 1806 yılında Fransız coğrafyacı ve haritacı Jean-Denis Barbié du Bocage (1760-1825) tarafından J. P. Servois ile birlikte Fransızcaya çevrilerek tekrar yayınlanmıştır: Servois – Bocage 1806.

Servois ve Bocage'ın bu çalışması, Chandler'in araştırmalarının Fransızcaya çevrilmesinden ibaret değildir. Bocage, kendi görüşlerini de dipnotlarda okuyucuya sunarak Chandler'in çalışmasını bir nevi güncellemiştir. Bocage'ın görüşlerini yansıtan bu dipnotlarda (Servois – Bocage 1806, 251-257), Chandler'in *Güzelhisar*'ı Magnesia olarak adlandırmasının aksine, bu kalıntıların Tralleis antik kentine ait olduğu belirtilmektedir, *age*, 61. dn. 50. Bu sonuca bağlı olarak da Bocage eskiden Güzelhisar'daki kalıntılar ile eşleştirilen Magnesia'nın yerini merak etmektedir: “*Mais on nous demandera peut-être où était Magnésie?*”. Magnesia'nın, antik kaynaklarda belirtilen Tralleis ve Ephesos kentleriyle olan mesafesini dikkate alarak Jermanscik'de (bugünkü Aydın-Germencik) aranması gerektiğini belirtir, *age*, 61, dn. 50. Germencik, günümüzde Magnesia kalıntılarının içerisinde bulunduğu ilçedir ve Magnesia kalıntılarına oldukça yakın bir merkezdir. Bocage, aslında coğrafi olarak yaptığı bu çıkarımla gerçeğe en uygun sonuca ulaşan ilk araştırmacıdır, ancak bu yorum, kendisinden sonra konuyla ilgili çalışmalara imza atan araştırmacılar tarafından yok sayılmış ve bu önemli görüşe yer verilmemiştir. Eğer Bocage, Heyman'ın “Germencik Kasabası”na yakın bir yerde tespit ettiği “İne-Basar” olarak adlandırılan yerdeki kalıntıları dikkate alarak değerlendirmelerinde kullanmış olsaydı; Magnesia'yı keşfeden ve ilk kez doğru lokalize eden ve bu çalışmayı en erken yazılı literatüre sokan araştırmacı olacaktı.

Chandler'ın gezileri ile ilgili bir diğer yayın ise K. Wagner tarafından Almancaya çevrilerek 1829 yılında “*Alterthümer von Ionien*” olarak basılacaktır. Bu çalışmada, sadece antik kaynaklar kullanılarak hazır-

18. yüzyılda yapılmış olan bu inceleme gezileri kentin lokalizasyonu hakkında yapılan ilk çalışmalardır. Kentin doğru olarak lokalize edilmesi ise ancak 19. yüzyılın başında yapılacak çalışmalarla gerçekleştirilebilecektir.

1803 yılında, Anadolu'da yaptığı çalışmalar sırasında Güzelhisar'da bulunduğu yazıtlardaki kent isimlerinden yola çıkarak, buradaki kalıntıların “Tralleis” antik kentine ait olduğunu ve bu sebeple de Magnesia antik kenti için en uygun mevkîinin, Heyman ve ekibinin de kalıntılarını incelediği “İne-Basar” olması gerektiğini düşünen ve Magnesia'nın yerinin ilk kez doğru olarak belirlenmesini sağlayan William Richard Hamilton'dır (1777-1859). Ne yazık ki, Hamilton'ın keşfiyle ilgili detaylı çalışmalar, yayınlanarak bilim dünyasına aktarılmamıştır. Hamilton'un bu önemli keşfi hakkındaki bilgiler, Magnesia ile ilgili incelemeler yapan diğer araştırmacı ve gezginlerin aktarımlarından bilinmektedir¹⁵.

İngiliz William Martin Leake (1777-1860), 19. yüzyılın ilk yıllarında yaptığı Anadolu gezileri hakkındaki çalışmasını ancak 1824 yılında yayınlamıştır. Leake çalışmasında, Hamilton'ın da çalışmalarına dayanarak, Güzelhisar'ın Magnesia kenti olarak adlandırılmasının yanlış olduğunu söyleyerek literatürde kentin doğru şekilde lokalizasyonunun yapılmasına imza atacaktır. Çünkü Leake'in bu değerlendirmesi, Magnesia kentinin Heyman'ın keşfettiği İne-

lanmış Magnesia kent tarihçesine yönelik bilgilere yer verilmiştir. Magnesia'nın lokalizasyonuna yönelik ise bir yorum yapılmamıştır, Wagner 1829, 38, 155.

¹⁵ Leake 1824, 242; Rayet – Thomas 1887, 119; Cust – Colvin 1898, 155; Diletanti 1915, 10.

Basar’daki kalıntılar olduğu yorumunun yapıldığı ilk yazılı çalışma olarak kabul edilebilir¹⁶. Leake, antik kaynaklardan *Plinius*, *Artemidoros* ve *Strabon*’un, Magnesia kenti tanımlamalarından yola çıkarak ve Magnesia’nın diğer kentlerle olan uzaklıklarını da dikkate alarak, “İne-Basar” olarak adlandırılan alandaki kalıntıların “Magnesia ad Maeandrum” olduğunu savunur ve çalışmasında da bunu detaylı olarak kanıtlamaya çalışır¹⁷. Ayrıca Magnesia kentindeki tapınak kalıntılarının da ünlü *Artemis Leukophryne* Tapınağı’na ait olduğunu ispatlamak için, tapınak çevresinde bulunduğu yazıtlı heykel kaidelerinden bahseder ve bu yazıtları, bahsi geçen çalışmasında yayımlar¹⁸. Kendisi kentin kalıntıları ile ilgili olarak çok detaylı bilgiler vermemesine rağmen, Kent Suru ve Artemis Tapınağı’na ait kalıntılara değinir¹⁹. Leake tapınağın detaysız bir planını vererek bir ilke imza atar²⁰. İngiliz araştırmacının tapınak dışında, çalışması içerisinde üzerinde detaylı durduğu bir diğer yapı ise kentteki *stadium* yapısıdır²¹.

19. yüzyıl’ın başında Hamilton ve Leake ile birlikte Magnesia antik kentinin “İne-Basar”da olduğuna yönelik yorumların ortaya çıkıp kabul görmesiyle, tekrar

Society of Dilettanti, Magnesia’da daha kapsamlı çalışmalar yapmak üzere, arkeolog William Gell (1777-1836), mimar John Peter Gandy (1787-1850) ve mimar Francis Octavius Bedford’dan (1784-1858) oluşan bir ekibi görevlendirir. Bu ekip, 1812 yılının yaz aylarında Magnesia’ya gelir²². Dilettanti ekibi, özellikle de Artemis Tapınağı üzerinde çalışmalar yaparak günümüzden yaklaşık 200 yıl önce, kentteki ilk küçük çaplı kazıları gerçekleştirir. Bu çalışmalar sırasında Bedford tarafından Artemis Tapınağı ile ilgili yapılan ilk detaylı çizimlerin bir bölümü (**Res. 2-4**), Society of Dilettanti’nin bastığı “Ionien Antiquities” serisinin V. bandında yayımlanır²³. Ayrıca bu çalışma içerisinde kent kalıntılarının ve yakın çevresinin gravürleri de yayımlanmış ve böylece kentteki kalıntıların en erken tarihli görsel dokümantasyonu literatüre eklenmiştir. Bedford’un tapınak planı ile ilgili diğer çizimleri ise bugüne kadar yayınlanmamış, günümüze kadar “Royal Institute of British Architects” arşivlerinde saklı tutulmuştur²⁴.

²² Cust – Colvin 1898, 152-155.

²³ Dilettanti 1915, 10-15, Chapter II; Pl. I-X.

²⁴ RIBA 1973, 67. Altı adet olan bu çizimlerin beş tanesi tapınağın planı ile ilgili, diğeri ise bir kaide ve başlığa ait detay çizimlerdir. Bahsi geçen çizimler tapınağın planına yönelik olarak yapılmış ilk detaylı çizimler olduğu için oldukça önemlidir. Tapınağın tüm plan çizimlerinde, üç basamaklı bir *krepidoma* üzerinde yer alan tapınak, 8x15 *pseudo-dipteros* düzeyinde, *pronaos* ve *opisthodomos* bölümleri içinde iki önde iki arkada olmak üzere dörder tane sütun ile birlikte çizilmiştir. Ayrıca *opisthodomos*dan da *naosa* geçişi sağlayan bir kapı açıklığı bırakılmıştır. *Naosa*da ise sütun bulunmamaktadır. 1812 yılında yapılan kazı çalışmalarında elde edilen verilere göre Bedford tarafından çizilen tapınak planının, 1915 Dilettanti monografisinde yayınlanmamasının nedeni, Humann dönemi kazılarında sonra elde edilen kesinleşmiş verilerin ortaya koyduğu tapınak planından farklı olarak hatalı oluşturulmuş olmasıdır.

¹⁶ Leake 1824, 242-245. Aslında çalışmasında, Bocage’ın Güzelhisar’daki kalıntıların Tralleis antik kentine ait olması gerektiği yorumuna yer verirken, Bocage’ın Magnesia kentinin Germencik’te aranması gerektiğine dair yorumuna yer vermez, *age*, 242. Bocage ile ilgili değerlendirmeler için bu çalışmada bkz. dn. 14.

¹⁷ Leake 1824, 243-244.

¹⁸ *age*, 245-246; yazıtlar için ayrıca bkz. Kern 1900, Nr. 169, 195-198. Bu yazıtlardan bir tanesi (Kern no:195), kente daha sonra gelecek Fransız araştırmacılar tarafından Paris’e götürülmüştür: bu çalışmada içerisinde bkz. dn. 47.

¹⁹ Leake 1824, 245-246, 349.

²⁰ *age*, 351.5.

²¹ *age*, 244.

1817 yılında antika meraklısı Auguste de Forbin (1779- 1841) Fransa Kralı'nın izniyle Marsilya'dan Filistin'e uzanan bir gezi düzenler. 21 Ağustos'ta Marsilya'dan hareketine, panoramik çizimleri ile ünlü, fizikçi Pierre Prévost (1751-1839), kuzeni ve din adamı olan Charles de Forbin-Janson (1785-1844), genç ressam ve talih-siz şekilde bu seyahat sırasında yaşamını yitirecek olan Leon Mathieu Cochereau (1793-1817) ile mimar Jean Nicolas Huyot (1780-1840) katılmıştır²⁵. Cochereau dışında, mimar Huyot geziler sırasında şanssız bir şekilde kaza geçirerek Anadolu'daki incelemelere katılamayacaktır. Forbin başkanlığındaki bu ekip, Ekim ayında Magnesia'yı ziyaret eder²⁶. Forbin de diğer araştırmacılar gibi Magnesia kalıntıları ve izlenimleri hakkında bir bilgi vermemiştir, ancak, Magnesia antik kentinin içerisinde bulunduğu bölgenin o dönemlerdeki siyasi yönetimi ve bölgedeki yer adlarının kökeni ile ilgili sonuçlar çıkarabileceğimiz ilginç bilgiler aktarmıştır. Forbin, çalışmasında Karia ve Ionia bölgelerini o yıllarda "Helés Oğlu Aga" isimli birinin yönettiğini, emrinde birçok kişinin olduğunu, en önemlisi de antik Magnesia ve Miletos kentlerinin bulunduğu bölgeyi kapsayan mevkiinin, "Helés Oğlu Aga"nın adamlarından biri olan "Gumuch (Gümüş) Aga"nın mülkiyetinde olduğunu yazmıştır²⁷. Bu bilgi önemlidir. Nedeni antik dönemden günümüze kadar gelen etnolojik ve kültürel mirasın, Magnesia'da kesintisiz olarak devam etmiş olduğunu göstermesidir²⁸.

Society of Dilettanti'nin çalışmaları ile dikkatleri üzerine çekmeye başlayan Magnesia antik kenti, 19.yüzyıl'da Fransız araştırmacıların da bölgedeki çalışmalarını hızlandırmalarına neden olacaktır. Öyle ki 1817 yılında geçirdiği kaza sonucu, Forbin ile birlikte Magnesia'ya gelme şansı bulamayan Fransız mimar Jean Nicolas Huyot (1780-1840), bu sefer 1820 yılının Mayıs'ında, yanına mimar Pierre-Anne Dedreux'yü de (1788–1849) olarak Magnesia'ya bir gezi düzenleyecek, kentteki bir diğer önemli belgeleme çalışmasına imza atacaktır²⁹. Huyot'a ait tüm çizimler 1841 senesinde Kraliyet Kütüphanesi tarafından 3 ayrı cilt halinde bir araya getirilerek el yazmaları bölümünde saklanmıştır. Huyot'un bu çizimleri arasında,

tedir. Magnesia'daki Artemis kültünün aldığı sığa (Leukophryne-Beyaz Kaşlı) ve Magnesia kenti kuruluş efsanesindeki erkek ve kadın kahramanların (Leukippos-Beyaz At, Leukophryne) isimlerinde de bu isme bir gönderme yapıldığı açıktır (bkz. Bingöl 2007, 21-23). "Gümüş" isimli bu ünlü ağanın mülkiyeti altında olduğu anlaşılan Magnesia kalıntılarının bulunduğu mevkideki, antik ismi "Thorax" olan dağ, antik ismi "Lethaios" olan çay, içerisinde bulunduğu ova (BOA, HRT 1283), hatta kalıntılara çok yakın ve araştırmacıların Magnesia'ya, Scala Nouva (Kuşadası) ya da Ephesos (Selçuk) üzerinden geldiklerindeki güzergâhları üzerinde yer alan köyün "Gümüş" adıyla anılması da bir o kadar ilginç, bir o kadar da önemlidir. Bölgede özellikle de Thorax Dağı'nda, 1840'lı yıllarda, zımpara madeninin çıkarıldığı bilinmektedir: (BOA, İ.MSM. 24/640 [29/C /1263 (Hicri)]; BOA, HRT. 2555). Zımparanın içerisinde ise Magnetit (Manyetit) bulunmaktadır. Zımpara madeni ve manyetit minerali parlaktır ve gri, "gümüş" rengindedir. Thorax Dağı'nda doğal olarak bulunan "Zımpara Taşı"nın parlak ve gümüş renginin yakın tarihte çevredeki önemli kişilerin, köylerin, coğrafi adların isimlerini de etkilemiş olduğu görülmektedir. Antik dönemde, bölgedeki jeolojik kaynakların mitolojiyi ve inanç sistemini şekillendirmesine benzer şekilde, 18. ve 19. yüzyılda da Thorax Dağı'ndaki jeolojik kaynaklar, bölgedeki isimlendirmeleri etkilemiştir.

²⁵ Forbin 1819, 101.

²⁶ Forbin 1819,125.

²⁷ *age* 1819,120.

²⁸ Thorax Dağı'nda Magnesite minerali yani "Beyaz Taş" (Yunanca "Leukolithos") bulunduğu bilinmek-

²⁹ Dilettanti 1881, 15; Rayet – Thomas 1887, 123; Pinon 1994, 44.

Magnesia kent planı, tapınak ve kutsal alan, *stadion*, tiyatro, *gymnasion* ve hamamın plan ve röleveleri haricinde, *stadion* üzerindeki tepelerden çizilmiş ve kalıntılar üzerinden panoramik bir görünüm yansıtan çizimler de bulunmaktadır³⁰. Huyot ve ekibinin yaptığı Magnesia'daki çalışmalar, kendileri tarafından hiçbir zaman yayınlanmamıştır. Bu çalışmalara ait bazı çizimler ile bilgiler ise kendilerinden sonra Magnesia hakkında araştırmalar yapan diğer araştırmacı ve gezginlerin aktardıklarından bilinmektedir³¹. Huyot, bu çalış-

malar sırasında bir günlük tutmuş ve notlarında, özellikle tapınak ve çevresindeki yapılarla ilgili yorum ve izlenimlerini yazmıştır. Huyot, yayınlanmayan bu gezi notlarında, Artemis Tapınağı ile ilgili gözlemlerini kendi el yazısı ile şöyle dile getirmektedir: "...Tapınak yapılmış olanların en iyilerinden biri ve tamamen Grek zevki ve doğallığıyla oluşturulmuş. Şimdiye kadar gördüğüm en iyi ionik yapıların en güzellerinden biri, Teos'unkinden daha üstün..."³². Huyot'un notlarında, Magnesia kenti kalıntılarının bulunduğu bölgenin ismi, tıpkı 1720'lerde Heyman'ın belirttiği şekliyle, "İğne Pazarı" olarak adlandırılmıştır³³. Ayrıca, o yıllarda kalıntılar arasında gördüğü tapınağın yüksek kabaartmalı olan ve "Amazonlar ile Greklerin Mücadelesi"nin betimlendiği frizlerden bahsetmiş³⁴, bu önemli eserler üzerinde duran ilk araştırmacı olmuştur.

1822 yılında İngiliz mimar Lewis Vulliamy (1791-1871), klasik dönem mimari bezemeleri üzerine yaptığı çalışma için örnekler toplamak üzere Anadolu'ya gelerek Magnesia'yı da ziyaret etmiştir³⁵. Vulliamy, Huyot'un güzelliği ile övdüğü

³⁰ No: 664 (notlar ve krokiler); K. folio no: 1480 (çizim); B. folio no:1481 (tüm çizimler ve planlar), Rayet – Thomas 1877, 123; Huyot'ya ait tüm çizim ve notlar bugün Fransa Ulusal Kütüphanesi (Bibliothèque Nationale de France) el yazmaları bölümünde, *Notes des voyages de J.-N. Huyot à Smyrne et en Asie Mineure, à Constantinople, en Egypte et en Grèce (1817-1821)* adı altında "NAF" koduyla, 664, 667, 691(notlar ve krokiler), 1480,1481 (tüm çizimler ve planlar) numaralarıyla arşivlenmiştir.

³¹ Huyot'un çizimlerini ilk kez kullanan, 1827 yılında Anadolu'ya geziler yapan Fransız Léon de Laborde (1807-1869)'dur. 1838 yılında Anadolu'daki gezilerini bir kitapta derleyen Laborde, Magnesia'dan kısaca bahsetmekte Huyot'un Magnesia kalıntılarını gösteren geniş panoramik bir resmini kullanmaktadır - Laborde 1838, 90, Pl. XLII-88. 1887 yılında Huyot'un çalışmalarındaki notları kullanan Rayet (Rayet – Thomas 1877, 130-131), çalışmasında Huyot'un *stadion*, tiyatro ve *odeion*unu gösterir ve panoramik çizimine yer verir, *age*, Pl. 3b. Huyot tarafından yapılan diğer çizimlerden bazıları, daha sonra, E. Pontremoli ve B. Haussoullier tarafından 1904 yılında Didyma ile ilgili yayımlanan monografi içerisinde ve yine 1904 yılında, Humann dönemi kazı sonuçlarını ortaya koyan Magnesia'nın ilk kapsamlı monografisi içerisinde kullanılır: Pontremoli – Haussoullier 1904, 82 (Huyot tarafından çizilmiş Artemis Kutsal Alanı *stoaları*na ait, üzerinde *anthemion* ve *ion kymationu* olan bir başlığın çizimi), 157-159 (Artemis Tapınağı'na ait Huyot tarafından çizilmiş kaide tipleri); Humann ve diğ. 1904, Abb. 13-*stadion*, Abb. 17- kent *gymnasionu*.

Huyot ve Dedreux'nün kentte yaptığı çalışmaların Fransa'da getirdiği yankısı sonucunda kente ilgi artarak devam edecek ve yeni çalışmaların yapılmasına neden olacaktır. Bunlardan ilki 1838 yılında, Magnesia'ya gelmek için izin almasına rağmen bölgedeki sızma tehlikesinden dolayı geziyi iptal edecek

olan Fransız araştırmacı Raoul Rochette'dir (1789-1854). Rochette 1842 yılında, Texier ve Cleget'in Magnesia'da gerçekleştirdiği çalışmalarını da kullanarak, 1845 yılında Artemis'in *Leukophryne* sıfatı ve Magnesia Artemis Tapınağı'nın mimarisine yönelik olarak kendi değerlendirmeleri ve diğer araştırmacıların çalışmalarını derlediği iki önemli çalışmaya imza atar, Rochette 1845a, Rochette 1845b.

³² Huyot, Notlar: NAF 664-667, 149: "*Le temple était un des mieux exécutés, et composé avec tout le goût et la naïveté des Grecs. C'est un des plus beaux ioniques que j'aie encore vus; il est bien supérieur à celui de Théos*".

³³ *age*, 149: "*Ce vieux passage de Strabon ne peut s'entendre que des ruines du village moderne appelé Jenibazar (Marché aux aiguilles)*"

³⁴ *age*, 151: "*On arrivait au Temple par des marches tout autour; dans la frise était un combat d'amazon très en saillie*."

³⁵ Dilettanti 1915, 10.

Artemis Tapınağı'nın, duvarlarında kullanılmış olan "cella frizi"nin detaylı bir çizimini kente düzenlediği gezi sırasında yaparak, daha sonra yayımlamıştır³⁶.

1824 yılının ilk aylarında, İngiliz araştırmacı Francis Vyvyan Jago Arundell (1780-1846) Anadolu'daki yedi kiliseyi görmek için çıktığı yolculuğunda Ephesos'tan sonra Balatçık'a (Aydın-Ortaklar) daha sonra ise Magnesia kalıntılarını görmek için "İne-Basar"a, gelir. Arundell gezileri ile ilgili yayınladığı eserinde, kentteki Artemis Tapınağı, gymnasion ve tiyatro gibi yapıların kalıntıları ile ilgili izlenimlerini aktaracaktır³⁷.

1830 yılının Kasım ayında Fransız tarihçiler Joseph François Michaud (1767-1839) ile Jean Joseph François Poujoulat (1808-1880) Magnesia'ya gelerek incelemelerde bulunur³⁸. Magnesia'nın o günkü yaşamına ilişkin bilgiler de edindiğimiz bu önemli çalışmanın içerisinde kentte o yıllarda görülebilen kalıntılarla ilgili bilgilere rastlamak mümkündür. Çalışmaları içerisinde Artemis Kutsal Alanı'nın çevresinde bulunan büyük sur kalıntısını detaylı bir şekilde açıkladıktan sonra³⁹ Artemis Tapınağı'ndan bahsederler. Kutsal alanın içerisinde gördükleri ve o gün için okuyabildikleri bir yazıtı da kısmi olarak yayınladılar⁴⁰. Daha sonra üç vadi arasına yaslanmış olarak tasvir ettikleri kentin amfi tiyatrosu ve "circus"u olarak tanıttıkları

yapı⁴¹ ile bu yapının karşısında bulunan büyük bir yapıya ait olabilecek kalıntılardan⁴² bahsederler.

1836 yılının Şubat ayında ise İngiliz doğa bilimcileri Hugh Edwin Strickland (1811-1853) ile Sir William Jardine (1800-1874) Magnesia'yı ziyaret edecektir. Kentteki kalıntıları gezerek kentin tiyatrosu, *stadiumu* ve *gymnasionu*, hakkında izlenimlerini aktaran araştırmacıların en etkilendiği yapı, kendi anlatımlarıyla "yüksek kabartmalı bir frize" sahip olan Artemis Tapınağı kalıntılarıdır⁴³.

1842 yılında Fransız hükümeti, Magnesia Artemis Tapınağı'nda yürütülmesi planlanan kazı çalışmalarının başına, daha önce 1830'lu yıllarda Magnesia'ya gelerek çalışmalar yapan, Félix Marie Charles Texier'yi (1802-1871) getirir. Texier bu çalışmaları gerçekleştirmek üzere, mimar Jacques-Jean Clerget (1808-1877), ve ressam Clément Boulanger (1805-1842)'ın da katıldığı bir ekip ile birlikte Anadolu'ya geçer⁴⁴. Texier ve ekibinin, Magnesia kentini de içine alan İzmir'den Denizli'ye kadar uzanan yolculukları sırasında, tüm ihtiyaçlarının ücretli olarak karşılanması ve gerekli görülen yerlerde güvenliklerinin sağlanması amacıyla, Osmanlı Hükümeti'nden izin talep edilerek bu iznin, ilgili tüm yerel yönetimlere ulaştırılması sağlanır⁴⁵. 1842 yılının Eylül

³⁶ Vulliamy – Moses 1827, No.2: *Frieze from the ruins of a Temple at Magnesia*.

³⁷ Arundell 1828, 58-59.

³⁸ Michaud – Poujoulat 1834, 368-380.

³⁹ Michaud – Poujoulat 1834, 371-372. Belirtilen bu kalıntı bugün için Magnesia'da görülebilen ve en geniş alana sahip olan, literatürde "Bizans Suru" olarak bilinen geç dönem suruna ait olmalıdır (yapı ile ilgili kapsamlı bilgi için bkz. Bingöl 2007, 130-132).

⁴⁰ Michaud – Poujoulat 1834, 372-374.

⁴¹ *age*, 375-376. Belirtilen bu kalıntı, kentin doğusunda, vadi içerisinde yer alan *stadiun* olmalıdır (*Stadiun* ile ilgili kapsamlı bilgi için bkz. Bingöl 2007, 171-173).

⁴² Michaud – Poujoulat 1834, 376. Belirtilen bu kalıntı, kentin *gymnasion* yapılarından bir tanesi olan ve kentin doğusunda yer alan Kent *Gymnasionu* olmalıdır (Kent *Gymnasionu* ile ilgili kapsamlı bilgi için bkz. Bingöl 2007, 161-167).

⁴³ Jardine 1858, 93-94.

⁴⁴ Rayet – Thomas 1877, 123.

⁴⁵ Texier 1862, 346-347.

ayı ortasında Magnesia’da kazı çalışmalarına başlayan Texier ve ekibi, Artemis Tapınağı merkezli olan ve daha önce kente gelen araştırmacıların çalışmalarında bahsettikleri, tapınağa ait frizlerin ortaya çıkartılmasına yönelik kazı çalışmalarına, iki ay sonra bölgede çıkan sağlık nedenlerinden dolayı son vermek zorunda kalacaktır⁴⁶. Bu çalışmalar sonucunda, Artemis Tapınağı *peristasis* frizlerine ait toplamda 70-80 m. uzunluğa ulaşan 40’ın üzerinde parça ve tam friz bloğu ile tapınak ve kutsal alana ait bazı mimari elemanları ile iki adet yazıt⁴⁷ kapsayan eser grubu, toprak altından çıkartılarak 1843 yılında “Expéditive” adlı gemiyle bugün-

kü Kuşadası’ndan Havre Limanı’na ulaştırılmıştır⁴⁸. 1842’de gerçekleşen ve o döneme kadar Magnesia’da yapılmış bu en geniş kapsamlı kazılar, dönemin gazete haberlerine yansiyacaktır⁴⁹. Havre Limanı’ndan sonra ise Magnesia’dan getirilmiş olan parçalar, 28 Nisan 1843 günü Paris’e ulaştırılmıştır⁵⁰. Ancak Paris’e taşınması sırasında bloklar tahrip olmuş ve eserler Fransa’daki beklentileri karşılamamıştır. Bu nedenlerle de, Magnesia eserleri, Fransa’ya taşınmalarının ardından, hemen sergilemeye alınmamıştır⁵¹. Bu serüven sonucunda Fransa’ya taşınan Magnesia kökenli arkeolojik eserler, kentin araştırma tarihçesi içerisinde, Magnesia’dan çıkartılarak yurtdışına götürülen ve bilinen ilk toplu eser grubunu oluşturmaktadır. Texier, Anadolu ile ilgili seyahatlerindeki gözlemlerini kaleme aldığı kitabında, Magnesia’daki çalışmalarından bilgiler ve izlenimlerini aktarmaktadır⁵². Texier’in kaleme aldığı eserin Magnesia bahsinde, Artemis Tapınağı⁵³ dışında, kutsal alan içerisindeki *stoalar*⁵⁴, Artemis Sunağı⁵⁵, Çarşı Bazilikası⁵⁶; Bizans Suru⁵⁷, kentin hamamı⁵⁸ ve *gym-nasionu*⁵⁹, *stadion*⁶⁰, kent suru ve kapıları⁶¹ gibi çeşitli yapılardan bahsedilmektedir. Ancak mimar Clerget’

⁴⁶ Rayet – Thomas 1877, 123-124. 28 Eylül 1842 tarihinde, yaşadığı sağlık problemlerinden dolayı ekip üyesi olan ressam Clément Boulanger, Magnesia’da hayatını kaybeder ve bu üzücü gelişme ile bölgedeki sıtma tehlikesinin artışı, çalışmaların sona ermesine neden olur.

⁴⁷ Magnesia’da bulunmuş yazıtlar, frizler ve diğer mimari elemanlar için bkz: Clarac 1841-48, 1193-1233, Planches: 117C-117J; yazıtlar için bkz: *age*, Pl. LXXII, No:23; Pl XC, No: 146; Froehner 1865, 139, 301 No: 65, 254; Villefose 1890, 90-92; Villefose 1896, 169 vd. Yazıtlar dışında, Musée du Louvre’a getirilen mimari eserlerle ilgili genel bir değerlendirme için bkz: Hamiaux 1988. Musée du Louvre’da, Magnesia salonunda sergilendiği bilinen ve müze kataloglarında geçen bir yazıt, Texier dönemi çalışmaları sonucunda, Magnesia’dan Paris’e taşınmıştır. Bu yazıt ilk kez Leake tarafından Magnesia’da görülen yazıtlardan bir tanesidir: Leake 1824, 246; Clarac 1841-48, 1274, Pl. LXXII, No:23; Froehner 1865, 139, No: 65; Villefose 1890, 92, No: 3254; Villefose 1896, 170, No: 2903; Kern 1900, 133, Nr. 195. Bu yazıtın dışında yine Magnesia’da bulunarak Musée du Louvre’a götürüldüğünü bildiğimiz, kataloglara girmiş, ikinci bir yazıt ise yine Texier dönemi kazılarıyla ortaya çıkartılarak Paris’e taşınmıştır: Clarac 1841-48, 1324-1325, Pl. XC, No: 146; Fröhner 1865, 301, No: 254: “*La chambre sépulcrale avec le cercueil qui y est déposé, (appartient) à Marcus Turpilus Florus Diogène, Paniscarque, de Milet, et à son frère Quintus Turpilus Florus Aristéas, de Milet; tous deux: aussi (citoyens) de Magnésie et enfants d’Aristéas Zosimus*”; Villefose 1890, 92, No: 3253; Villefose 1896, 170, No: 2902.

⁴⁸ Rayet – Thomas 1877, 124.

⁴⁹ L’Illustration, No. 0019, 8 Juillet 1843: “*Les Marbres De Magnésie et de Thessalonique Sur L’esplanade Du Louvre*”.

⁵⁰ Fransa Ulusal Müzesi Arşivleri, 30, Belge No: A4.

⁵¹ Rayet – Thomas 1877, 124; Hamiaux 1988, 84.

⁵² Texier 1862, 346-353.

⁵³ *age*, 346, 350-351.

⁵⁴ *age*, 346.

⁵⁵ *age*, 350, 351

⁵⁶ *age*, 350, 353.

⁵⁷ *age*, 350, 353.

⁵⁸ *age*, 350.

⁵⁹ *age*, 346.

⁶⁰ *age*, 346, 350.

⁶¹ *age*, 346, 350.

nin Magnesia kentinde Texier ile birlikte bölgede yaptığı ilk geziler sırasında, 1838 yılında yapmış olduğu mimari çizimlerin bir kısmı ise ancak 20. yüzyılın başında yayınlanabilecektir (**Res. 5**)⁶².

1853-1854 yıllarında⁶³ Fransız mimar ve fotoğrafçı Pierre Trémaux (1818-1895), Anadolu'da yaptığı geziler sırasında çektiği fotoğrafları ve çizdiği planları 1858 yılında bir kitap içerisinde toplayarak yayınlacaktır⁶⁴. Texier'nin Fransa'ya götürmediği Artemis Tapınağı frizlerine ait bir bloğun, 1850'lerdeki tapınak içerisindeki konumunu gösteren ve Magnesia'nın yayınlanmış ilk görseli olma özelliği de taşıyan Trémaux'nun imzasını

taşıyan fotoğraf (**Res. 6**)⁶⁵ ile kent in o güne kadarki oluşturulmuş ve yayınlanmış en kapsamlı kent planı⁶⁶, Magnesia araştırma tarihçesindeki belgeleme çalışmaları adına önemli ilkleri oluşturacaktır.

1860'lı yıllara geldiğimizde Magnesia, Texier kazılarında yaklaşık 20 yıl kadar sonra yine kendi kaderine terk edilmiş bir durumdadır. Ancak antik kent, o yıllarda tekrar mühendis, filolog ve aynı zamanda arkeoloji meraklısı olan Hyde Clarke'ın (1815-1895) ilgisini çekmeyi başaracaktır. Bu dönemdeki gelişmeler gerçekten ilginçtir çünkü İzmir'de yaşayan Clarke, Magnesia'nın önemini farkındadır ve İzmir'de gerçekleşen ve "Ephesos" kenti ile ilgili olan bir konuşmasında Magnesia'dan ve içerisindeki Artemis Tapınağı'nın ihtişamından söz edecektir⁶⁷. Kente duyduğu ilginin bir diğer göstergesi, yine 1850'lerde İzmir'de fotoğraf stüdyosu açmış olan fotoğrafçı Alexander Svoboda'nın (1826-1896)⁶⁸ çalışmasına Magnesia'yı da dâhil etmesini istemesidir⁶⁹. Svoboda da, Clarke'ın bu tavsiyesine uyacak, 1860'lı yıllarda, Anadolu'daki "Yedi Kilise" ve bu kiliselerin inşa edildiği kentlere düzenlediği gezi güzergâhına Magnesia'yı da dâhil edecektir. Çalışma-

⁶² Rayet – Thomas 1877, 124; Clerget'in bu çalışmaları arasında, tapınağa ait plan ve röleveller ile şehir surlarına ve önemli birkaç yapıya ait planlar ve çizimlerin bulunduğu, hatta kendisinin Magnesia'daki çalışmaları ile ilgili özel notlarının yer aldığı bilinmektedir. O dönemde Güzel Sanatlar Okulu Kütüphanesinde (Bibliothèque de l'École des Beaux-Arts) saklanan Clerget'in çalışmaları, bugün de aynı kütüphanede korunmaktadır: Rayet – Thomas 1887, 124. Bu çalışmalar ilk olarak R. Rochette tarafından yorumlanarak yayınlanır, Rochette 1845a, Rochette 1845b; Rayet de kapsamlı yayınında Clerget'nin çalışmalarını tekrar değerlendirir, Rayet – Thomas 1887, 117-134; Humann ve ekibinin ulaştığı sonuçların anlatıldığı Magnesia monografisi içerisinde de Clerget'nin bazı çizimleri yeniden ele alınarak yayınlamıştır, Humann ve diğ. 1904, Abb. 1-kent planı (Humann'ın ekleriyle), Abb. 13-stadion, Abb. 17-kent *gymnasionu*, Abb. 20-*lethaios gymnasionu*; 1910 yılında Clerget'nin Artemis Tapınağı ve Artemis Kutsal Alanı ile ilgili plan ve rekonstrüksiyon çizimleri "l'École des Beaux-Arts" profesörlerinden Hector d'Espouy tarafından yayınlanır, D'Espouy 1910, Vol. III, 73, Pl.1 a-c, Pl. 2d-f. Clerget'ye ait olan ve Magnesia'da bulunmuş olan ve müzeye taşınan mimari elemanlara ait bazı detay çizimler ise ancak Hamiaux'un Musée du Louvre'da bulunan eserler ile ilgili yaptığı çalışması içerisinde 1988 yılında yayınlanacaktır: Hamiaux 1988, Fig. 3, 10, 15, 26-27.

⁶³ Feyler 1987, 1023.

⁶⁴ Trémaux 1858.

⁶⁵ *age*, Magnesié T8. Fotoğraftaki bu friz bloğu daha sonra, 1887 ve 1890-1891 yıllarında yapılacak kazılarla ortaya çıkartılarak Berlin'e ve İstanbul'a götürülen frizler arasında yer almamaktadır (müzelere taşınan frizler için bkz. Humann ve diğ. 1904, Taf. 12-14). Bugüne kadar Magnesia frizleri ile ilgili yapılan çalışmalar içerisinde de hiçbir zaman değerlendirilmemiş olması açısından bu fotoğraf önemli bir belgedir. Muhtemelen Trémaux'dan sonra, bu friz tahrir edilmiş, başka bir yerde ikincil olarak kullanılmak üzere tapınaktan bilinmeyen bir yere taşınmıştır.

⁶⁶ Trémaux 1858, Magnesié T1.

⁶⁷ Clarke 1863, 7.

⁶⁸ Herring 2015, 73.

⁶⁹ *Proceedings 1866*, viii.

sında kentle ilgili bilgiler veren Svoboda, kentin güney tepelerinden çekilmiş ilk panoramik fotoğrafı yayınlarken Magnesia araştırma tarihçesinde bir ilke imzaya atacaktır (**Res. 7**)⁷⁰. Svoboda'nın bu kente gitmesini sağlayan Clarke'ın ise kesin olarak ne zaman kente geldiği ve hangi çalışmaları gerçekleştirdiği çok açık değildir. Ancak, Magnesia'da bulunmuş olan ve yaklaşık 1,35 m uzunluğunda korunmuş, baş kısmı eksik, bir adet mermer giyimli kadın heykelini 1867 yılında British Museum'a bağışlamış olması kentte çalışmalar yaptığını akla getirmektedir⁷¹. Bugün için British Museum'da bulunan bu eser, Magnesia'dan yurt dışına götürülmüş Magnesia kökenli, resmi kayıtlara geçmiş ilk plastik eser olması bakımından antik kentin araştırma tarihçesi içerisinde yerini talihsizce almıştır.

1872-1873 yıllarında Baron G. von Rothschild ve E. von Rothschild'in sağladığı ödenekle, Magnesia'ya Olivier Rayet (1848-1887) ve Albert Félix Théophile Thomas (1847-1907) gelecektir. Magnesia'daki incelemelerini, Magnesia'nin yine geniş bir kent tarihçesi ile birlikte Miletos ve çevresi ile ilgili hazırladıkları yayın içerisinde yayınlamaları ile birlikte Magnesia üzerinde oluşan ilginin doruğa çıkmasına vesile olacaklardır⁷².

1886 yılının Nisan ayında l'École Française d'Athènes üyelerinden Fransız epigraflar Gaston Deschamps (1861-1931) ve Georges Cousin (1860-1907) Anadolu'da yaptıkları geziler sırasında, Aydın'dan Priene kentine geçerken, Magnesia ve yakın çevresinde araştırmalar

ve incelemeler yapmışlardır. Bu geçişleri sırasında Mursallı Köyü ve Germencik yakınlarında Magnesia kenti ile ilgili yazıtlar bulmuş, kent dışında buldukları bu yazıtlar dışında kent kalıntıları içerisinde buldukları yazıtların da kopyalarını alarak⁷³ bunlardan bazılarını yayınlamışlardır⁷⁴. Literatürde “Gadatas Yazıtı” olarak bilinen ve Magnesia ile ilişkilendirilen, bölgenin Pers Dönemi hakkında bilgiler aldığımız Cousin'in keşfettiği bu yazıtlardan bir tanesi, 1888 yılında l'École française d'Athènes tarafından Musée du Louvre'a hediye edilmiştir⁷⁵.

18. ve 19. yüzyılda Anadolu'ya gelen Avrupalı araştırmacıların sayılan çalışmalarının ardından, Osmanlı Hükümeti tarafından alınan bazı önlemler ile Anadolu'daki arkeolojik çalışmalar denetim altına alınmaya çalışılacaktır. Bu anlayışa paralel olarak bizzat Osmanlı Hükümeti tarafından Osmanlı sınırları içerisinde yer alan arkeolojik alanlarda çalışmalar gerçekleştirilmeye başlanacak ve yabancıların yaptığı kazılar kısmen de olsa denetim altına alınacaktır.

⁷³ Bu çalışmalardan hemen sonra Magnesia'ya gelecek bir yazıtın kopyasını alan ve bu yazıtın yayınlanmasını sağlayan Aydınli Angélios Batasis'i de bu çalışma içerisinde anmak gerekir. 1883 yılında Magnesia'ya gelecek bir yazıtın kopyasını almış ve yayınlanması için Aristide M. Fontrier'e göndermiştir. Ancak daha sonraki çalışmalar arasında bu araştırmacının veya meraklının yaptığı bu çalışması dışında literatürde ona ait başka bir çalışmaya rastlanmamaktadır: Fontrier 1883, 501, 504-506.

⁷⁴ Deschamps – Cousin 1888; Deschamps – Cousin 1889; Deschamps – Cousin 1894, 9-14.

⁷⁵ Muhtemelen Cousin Atina'daki enstitü adına bölgeye geldiği sırada, 1886 yılında keşfettiği bu yazıtın, önce Atina'ya daha sonra da Paris'e, Musée du Louvre'a ulaştırılmasını sağlamıştır. Yazıtın keşfi ve yazıtla ilgili bilgi için bkz: Deschamps – Cousin 1889, 529; Reinach 1891, 652; Villefosse 1896, 172, No: 2934; Kern 1900, Nr. 115. Bugün için, Musée du Louvre Env. No: MNC 1062.

⁷⁰ Svoboda 1869.

⁷¹ Smith 1904, 202, Nr. 2063.

⁷² Rayet – Thomas 1887, 117 vd.

1887 yılında, Batı Anadolu'da çalışmalar yapan Alman araştırmacı Franz Winter (1861-1930) ile Walther Judeich (1859-1942), 2 Temmuz 1887'da Magnesia'ya gelir. Burada tapınağa ait beş adet friz bloğunu yerinde tespit ederler. Judeich ve Winter, aynı zamanda Türk işçilerin tapınağın taşlarını kırdığını fark eder⁷⁶. Genç araştırmacılar, bu yeni friz blokları ile ilgili bilgiyi öncelikle o dönemlerde Pergamon kazıları ile tanınan ve Hierapolis antik kentinde birlikte çalıştıkları Carl Humann'a aktarırlar. Humann da aldığı bilgiye kayıtsız kalmayıp konuyu Osmanlı Hükümeti'ne bildirir. Kısa bir süre içerisinde, o dönemki Aydın Vilayeti Müze-i Hümayun Müdür Vekili olan Démosthènes Baltazzi⁷⁷ ile birlikte Magnesia'ya gelir ve söz konusu beş friz bloğunun yanı sıra altı tanesini daha ortaya çıkarır. Buluntu yerlerinin planlarını çıkaran ve bu frizlerin fotoğraflarını çeken Humann, 18 Eylül 1887 yılında dokümanları ve konuyla ilgili bilgiyi, o dönem İzmir'de Fransız Konsolosu olan Champoiseau'ya, Fransız Hükümeti ve Musée du Louvre'a bilgi verilmesi üzere aktarır⁷⁸. Kazılarla ilgili detaylı bilginin en kısa zamanda Winter ve Judeich tarafından yayınlanacağı düşünülmesine rağmen bu iki araştırmacı hiçbir zaman bu yayın çalışmasını gerçekleştirmez; ancak, bu ça-

lışmalar sırasında tapınağın kuzeybatısında bulunmuş olan bir frize ait iki fotoğraf, Fransız arkeolog Antoine Héron de Villefosse'un (1845-1919) imzasını taşıyan, 21 Ekim 1887 günü "Académie des Inscriptions et Belles-Lettres"de okunan ve yukarıdaki bilgileri barındıran bir metin ile birlikte yayınlanır⁷⁹. Belirtilen çalışmalar sırasında frizlerin yanı sıra yazıtların da bulunmuş olduğuna dair bilgiler yer almaktadır⁸⁰. Bu keşif, hem Fransız araştırmacıların hem de Alman araştırmacıların Magnesia'ya olan ilgilerini yeniden arttıracaktır; ancak bu ilgi, ne bu frizlerin Almanya'ya ne de Fransa'ya götürülmesine olanak verecek bir çalışmaya; Magnesia'da kazı çalışmalarına başlamaları

⁷⁹ *age*, 257 vd, Pl. XVII-XVIII. Ayrıca konuyla ilgili olarak, Musée du Louvre Arşivi, 18 Eylül 1887 tarihli mektup: Champoiseau ve Humann arasında yapılmış yazışmanın transkripti: "Passant à Magnésie du Meandre en juillet, 2 allemands Winter et Judeich ont trouvé des turcs occupés à briser des pierres sur les ruines du temple de Diane Leukop. « à cette occasion on avait mis au jour 5 reliefs de la frise dont la plus grande partie se trouve au Louvre... » Sur le conseil des allemands Humann se rend sur les lieux accompagné de Démosthène Bey Baltazzi, le directeur ottoman impérial des Antiquités. Ils font retirer 6 autres reliefs et Humann photographie les 11 reliefs. Il transmet une copie et un croquis indiquant les emplacements ou les reliefs ont été trouvés. Winter et Judeich préparent une édition".

⁸⁰ 8 Eylül 1887 tarihinde Bertrand'ın Baltazzi'nin Artemis Tapınağı çalışmaları ile frizlerin bulunuşunu anons eden haberinde yazıtların bulunduğu belirtilmiştir: Bertrand 1887, "J'ai l'honneur, dit-il, d'annoncer à l'Académie que M. Démosthène Baltazzi, directeur des antiquités en Asie Mineure, vient de découvrir dans les marécages situés autour du temple d'Artémis Leucobryne, à Magnésie du Méandre, douze frises nouvelles appartenant au grand ensemble décoratif dont la partie la plus considérable a été rapportée au Louvre par Texier. Ces frises représentent des combats de Grecs et d'Amazones. M. Baltazzi, dans une lettre adressée à M. Salomon Reinach, d'où j'extraits cette nouvelle, ajoute que ces frises vont être photographiées et montées. J'espère pouvoir en présenter bientôt les photographies à l'Académie. Au cours de ses recherches, qui ont été favorisées cette année par une sécheresse exceptionnelle, M. Baltazzi a, de plus, découvert beaucoup de longues inscriptions."

⁷⁶ Winter'ın bu geziler sırasında Magnesia'da bir yazıt bulduğu, ancak daha sonra kente gelen araştırmacılar tarafından bu yazıtın bulunmadığı, bazı yazıtları gördüğü ve bunların hepsinin kopyalarını aldığı bilinmektedir. Kern bu yazıtların, kendi dönemlerinde tekrar bulunamayacaklarını Winter'in kopyalarından yararlanarak (örneğin: Kern 1900, Nr. 13) Magnesia yazıtlarını derlediği kitapta yayınlamıştır. Kern 1900, III; Nr. 13, 119, 173, 248 (Balatçık).

⁷⁷ Baltazzi'nin hayatı ve Magnesia'da yürüttüğü kazılarla ilgili detaylı bilgi için bkz. Kökdemir *baskıda*.

⁷⁸ Villefosse 1887, 257.

için izin almalarına, en azından, o tarihte yeterli olmayacaktır⁸¹.

1890 yılında dönemin Aydın Vilayeti Müze-i Hümayun Müdür Vekili olan Démosthènes Baltazzi (1836-1896), Magnesia kentinde, Müze-i Hümayun adına 1887 yılında Artemis Tapınağı'ndaki çalışmaların ardından hem nekropolde hem de kentin tiyatrosunda⁸² ilk resmi kazı çalışmalarına imza atacaktır. Aynı zamanda 1890 yılında, 1887 yılında ortaya çıkartılan frizlerin nakli için de Artemis Tapınağı'nda çalışmalar gerçekleştirilecek⁸³ ve tiyatrodan ele geçmiş olan mimari elemanları⁸⁴, heykel parçalarını⁸⁵, *Dionysos* kültü ile ilgili önemli bir yazıtı⁸⁶; pişmiş toprak eserleri⁸⁷, ayrıca tapınağa ait frizleri⁸⁸, yine 1887 yılında keşfedilen, ancak kentteki buluntu yeri belli olmayan mermer masa ayaklarını⁸⁹ İstanbul'a, Müze-i Hümayun'a nakletme işlemlerini gerçekleştirecektir⁹⁰. Baltazzi, Magnesia'da kazılara devam etme isteğini birçok kez

Müze-i Hümayun müdürü Osman Hamdi Bey'e (1842-1910) ileticek, fakat bu eserlerin önem derecesinin düşük olduğuna dair cevaplar alacaktır. Sonuç olarak kendisine Magnesia'daki kazılara devam etmesi için izin verilmeyecektir⁹¹.

Hem 19. yüzyıl'daki Fransız hükümetince yapılan araştırma sonuçlarının, hem de 1887 yılında bizzat kente yaptığı ziyaretin ardından keşfettiği friz bloklarının etkisiyle olsa gerek, Magnesia'da ve özellikle de tapınak çevresinde kapsamlı bir çalışma yapmak üzere az bir ödenekle de olsa 1890 yılında Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün Atina sekreterliğine getirilen Carl Humann (1839-1896), Otto Kern (1863-1942) ile birlikte Magnesia'ya gelir. 1890 yılının Aralık ayında, o dönemde bataklik olan tapınak ve çevresi, sonraki dönemlerde kapsamlı bir çalışma yapabilmesi amacıyla sudan arıtılır ve yeterli ön bilgi alınması üzerine de ilk çalışmalara son verilir. Aynı yıl, Humann ile birlikte kente gelen Friedrich Hiller von Gaertringen (1864-1947), bizzat kendisinin sağladığı bir ödenekle 1890 Aralık ayından 1891'in Temmuz ayına kadar, ilk olarak Baltazzi tarafından kazısı yapılmış Magnesia Tiyatrosu'nda kazı çalışmaları yaparak araştırmalarını tamamlar ve kentin tiyatrosu hakkında önemli sonuçlara ulaşır⁹². Humann, Kern ve çizimler için de mimar Rudolf Heyne'nin katıldığı bir ekip, yeterli bir ödenekle birlikte, 1890 yılının Aralık ayında kısıtlı ödenekle başlanılan Magnesia kazı çalışmalarına, 1 Mart 1891 yılında Berlin Ulusal Müzeleri adına tekrar başlar. O döneme kadar Magnesia'da yapılmış en uzun soluklu araştırma ve kazı

⁸¹ Alman ve Fransız araştırmacıların Magnesia'da çalışmalara başlamak için yaptığı girişimlerle ilgili bilgiler için bkz. Herring 2015, 83, dn. 33.

⁸² Reinach 1891, 715-716; von Gärtringen 1894, 2-3.

⁸³ İstanbul Arkeoloji Müzeleri Arşivi, No: Telgraf 1306-5.

⁸⁴ Mendel 1912, 427-428, No: 447-448.

⁸⁵ Mendel 1914, 354, 366, No: 445-446. Mendel kataloğunda yer almayan, ancak Baltazzi kazılarında bulunmuş mermer iki el parçası, bir kol parçası ve bir ayak parçası yer almaktadır. İstanbul Arkeoloji Müzeleri, Taş Eserler Koleksiyonu, Env. No: 441-444.

⁸⁶ Reinach 1890; Kern 1900, Nr. 215; Henrichs 1978, Fig. 1.

⁸⁷ Mendel 1908, 458, Nr. 1105-1106. Bu iki parça dışında yine Baltazzi kazılarında bulunmuş olan ancak Mendel kataloğuna girmemiş bir adet pişmiş toprak *antefix* bulunmaktadır: İstanbul Arkeoloji Müzeleri, Seramik Eserler Koleksiyonu Env. No: ÇÇ 2001.

⁸⁸ Mendel 1914, 363 vd., Kat. No: 152-153, 156, 160, 166, 170-171, 173, 176, 182, 187.

⁸⁹ Mendel 1914, 58, Nr. 2295-2296.

⁹⁰ Kökdemir *baskıda*.

⁹¹ BOA, MF.MKT.120/21 [07/M /1308 (Hicri)].

⁹² von Gärtringen 1894; Kern 1894; Dörpfeld 1894.

çalışması, hava ve sağlık koşullarının olumsuz etkilerinden dolayı aralıklarla, 1893 yılının Temmuz ayına kadar toplam 21 ay süreyle devam eder (**Res. 8**)⁹³. Bu dönemde, Tiyatro, Artemis Kutsal Alanı, *Agora* ile Zeus Tapınağı ve *Prytaneion*da kazı çalışmaları yürütülmüştür⁹⁴. Magnesia'ya, Alman Hükümeti tarafından ortaya çıkartılan eserlerin paylaşımı ve nakli için, dönemin Müze-i Hümayun Müdür vekili olan Halil Edhem Bey (1861-1938) ve Osman Hamdi Bey'in yeğeni, sanat tarihçisi Mübarek Galib [Eldem] Bey (1870-1938) gelecektir (**Res. 9**)⁹⁵. O yıllarda eser paylaşımı ile ilgili bazı sıkıntılar çıkmış olmasına rağmen⁹⁶ Humann ve ekibinin istediği eserlerin, mulajlarının alınması için, yurtdışına götürülmesine izin verilir⁹⁷. Bahsedilen eserler arasında Artemis Tapınağı, Artemis Sunağı, *Propylon* ve *Agora* gibi yapılara ait mimari elemanların yanı sıra, heykeller ve yazıtlar da bulunmaktadır⁹⁸. Bu eserlerin bazıları 1901 yılında⁹⁹, sergilenecekleri alanın inşasının bitmesi üzerine günümüze kadar aynı yer ve salonda, Berlin Pergamon Museum'da sergilenecek, sergilemeye alınmayan diğer birçok eser ise müzenin deposunda saklanacaktır. 1904 yılında, Humann dönemi çalışmalarının sonuçları

ise Humann'ın ölümünün ardından Magnesia'nın ilk monografisi olan ve Berlin Müzeleri tarafından bastırılan kapsamlı bir yayın neticesinde bilim dünyasına duyurulur¹⁰⁰. Humann Dönemi kazılarının ardından Magnesia, geçmişte belli dönemlerde görüldüğü gibi, ancak bu sefer oldukça uzun bir süre, kendi kaderine terk edilecektir. Maalesef bu süreçte doğal bir sonuç olarak Lethaios Nehri'nin getirdiği alüvyonlar ve Thorax'tan inen yağmur sularının taşıdığı mil sonucu kalıntılar yeniden toprak altında kalacaktır (**Res. 10**). Yaklaşık 100 yıllık bir süre boyunca Magnesia ile ilgili yapılacak bilimsel değerlendirmeler, kalıntılarının toprak altında kalması nedeniyle, sadece yukarıda bahsedilen çalışmaların içerisinde yer alan bilgi ve belgelere bağlı olarak gerçekleştirilecektir.

Fransız Lucas'ın kentin lokalizasyonuna yönelik gerçekleştirdiği ilk çalışmalarının ardından, Magnesia'da ancak 270 yıl sonra, 1985 yılında, bir Türk bilim heyeti tarafından, Orhan Bingöl başkanlığında, çalışmalar yeniden başlatılacaktır¹⁰¹.

Madran'ın girişte verilen sözlerinde olduğu gibi, Batı Anadolu'daki diğer birçok kent gibi Magnesia antik kenti de 300 yıl önce yabancı araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Bu önemli kentteki yabancı araştırmacıların farkındalığı, bölgede 19. yüzyılın başında yapılan kazıların sonuna kadar sürmüştür.

Kültürel miras açısından çok zengin olan ülkemizin bugün için önemli ören yerlerinden biri olan Menderes Magnesiiası için, Madran'ın Batı Anadolu'daki

⁹³ Bu belge içerisinde Humann'ın kazı süresini uzatma talebi de bulunmaktadır, BOA, MF.MKT.138/64, 29/Ş /1309 (Hicri).

⁹⁴ Humann ve diğ. 1904.

⁹⁵ BOA, MF.MKT.166/5, 5/N /1310 (Hicri).

⁹⁶ Osmanlı Devlet Arşivlerinde bu konuyla ilgili birçok yazışma yer almaktadır. Humann Dönemi kazılarında ortaya çıkan eserlerin özellikle de tiyatro'da bulunmuş eserlerin Berlin'e götürülmesinin ruhsatnameye uygun olmadığına dair yazışmalar dikkati çekmektedir. BOA, MF.MKT.138/64, 29/Ş /1309 (Hicri).

⁹⁷ İstanbul Arkeoloji Müzeleri Arşivi, Telgraf 1315-1.

⁹⁸ Kern 1900; Humann ve diğ. 1904.

⁹⁹ SMB 2011, 12.

¹⁰⁰ Humann ve diğ. 1904.

¹⁰¹ Bingöl – Kökdemir 2012, 391-404.

kentlerin tümü için belirttiğı gibi, geç de olsa bu son dönem çalışmaları ile birlikte gerçek anlamda bir farkındalık sağlanabilmiştir.

Resim Listesi:

- Resim 1** 1890'lı yıllarda Magnesia'da çekilmiş bir fotoğraf. Çerkezlerin kullandığı, direkler üzerinde yükselen ve çatılarında sazların kullanıldığı kulübeler (Camus 1896, 148).
- Resim 2** 1812 yılında, Thorax Dağı eteklerindeki Magnesia Kalıntıları (Dilettanti 1915, Ön Kapak).
- Resim 3** Bredford'un Magnesia Artemis Tapınağı kaidelerine yönelik çizimleri (Dilettanti 1915, Pl. 6)
- Resim 4** Bredford'un Magnesia Tapınağı Cephe Rekonstrüksiyonu (Dilettanti 1915, Pl. 2).
- Resim 5** Clerget'nin Artemis Kutsal Alanı Rekonstrüksiyon çizimleri (D'Espouy 1910, Vol. III, 73, Pl. 2d-f).
- Resim 6** 1852-1853 yılında Trémaux'nun Artemis Tapınağı'nda çektiği fotoğraf (Trémaux 1858, Magnésié T8.)
- Resim 7** 1860'lı yıllarda Svoboda'nın Magnesia'nın güney tepelerinden çektiği panoramik fotoğraf (Herring 2015, Fig. 1).
- Resim 8** Humann'ın kazı süresini uzatma başvurusu (BOA, MF.MKT138/64).
- Resim 9** 27.04.1893, Magnesia Tören Kapısı (*Propylon*) kalıntıları arasında solda Halil Edhem Bey ve Carl Humann kolkola, ayakta Rudolf Heyne, sağda oturan Mübarek Galib [Eldem] Bey (?) (Berlin Pergamon Müzeleri Arşivi).
- Resim 10** 14.05.1896 - 12.07.1896. Humann Dönemi kazıları sonrası, Walter Judeich'in Magnesia ziyaretinde çektiği, Agora kalıntıları (Jena Üniversitesi Fotoğraf Arşivi).

KAYNAKÇA VE KISALTMALAR

A.MKT.MHM	Bâb-ı Âli Sadâret Dairesi, Sadâret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi (Odası) Belgeleri
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivleri
HRT	Haritalar
İ.MSM.	Hazine-i Evrak Müdürlüğü, Mesâil-i Mühimme İrâdeleri
MF.	Maârif Nezareti
MF.MKT.	Maârif Nezareti Mektubi Kalemi
MKT.	Mektubi Kalemi
Arundell 1828	F. V. J. Arundell, <i>A visit to the seven churches of Asia</i> , London (1828).
Bertrand 1887	A. Bertrand, “Annonce de la découverte par M. Démosthène Baltazzi des frises du temple d'Artémis Leucophryne, à Magnésie du Méandre”, <i>Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres</i> Vol. 31 No. 3, 1887, 327.
Bingöl 2007	O. Bingöl, <i>Beyaz Kaşlı Artemis'in Kenti – Menderese Magnesiası - Magnesia ad Maeandrum</i> . İstanbul (2007).
Bingöl – Kökdemir 2012	O. Bingöl – G. Kökdemir, “Menderes Magnesiası (Magnesia ad Maeandrum) (1984-2010)”, içinde: O. Bingöl – A. Öztan – H. Taşkiran (yay. haz.) <i>DTCF 75. Yıl Armağanı, Arkeoloji Bölümü Tarihiçesi ve Kazılar</i> . Anadolu/Anatolia Ek Dizi – Supplements III.2. Ankara (2012), 391-404.
Camus 1896	É. Le Camus, <i>Voyage aux sept églises de l'Apocalypse</i> , Paris (1896).
Chandler 1817	R. Chandler, <i>Travels in Asia Minor, and Greece: An account of a tour made at the expense of the Society of Dilettanti</i> , London (1817).
Clarac 1841-48	F. Clarac, <i>Musée de sculpture antique et moderne ou description historique du Louvre et de toutes ses parties de statues, bustes, bas-reliefs et inscription du Musée royal des antiques et des Tuileries et de plus de 2500 statues antiques</i> . Paris (1841-1848).
Clarke 1863	H. Clarke, <i>Ephesus: Being a lecture delivered at the Smyrna literary and scientific institution</i> . Smyrna (1863).
Cust – Colvin 1898	L. Cust – S. Colvin, <i>History of the Society of Dilettanti</i> , London (1898).
D' Espouy 1910	H. D' Espouy, <i>Monuments antiques: Relèves et restaurés par les architectes pensionnaires de l'Académie de France à Rome</i> , Paris (1910).

- Deschamps – Cousin 1888 G. Deschamps – G. Cousin, “Inscription de Magnésie du Méandre”, *BCH* Vol. 12, 1888, 204-223.
- Deschamps – Cousin 1889 G. Deschamps – G. Cousin, “Lettre de Darius fils d’Hystaspes”, *BCH* Vol. 13, 1889, 529-542.
- Deschamps – Cousin 1894 G. Deschamps – G. Cousin, “Voyage en Asie Mineure”, *BCH* Vol. 18, 1894, 5-43.
- Dilettanti 1881 Society of Dilettanti, *Antiquities of Iona: Part the fourth*, London (1881).
- Dilettanti 1915 Society of Dilettanti, *Antiquities of Iona: Part the fifth*, London (1915).
- Dörpfeld 1894 W. Dörpfeld, “Ausgrabungen im Theater von Magnesia am Maiandros. III. Das Theatergebäude”, *AM* 19, 1894, 65-92.
- Feyler 1987 G. Feyler, “Contribution à l’histoire des origines de la photographie archéologique:1839-1880”. *MEFRA* Vol. 99, No. 2. 1987, 1019-1047.
- Fontrier 1883 A. M. Fontrier, (1883) “Inscriptions d’Asie Mineure. Philadelphie et Magnésie du Méandre”, *BCH* Vol. 7, 1883, 501-506.
- Forbin 1819 A. de Forbin, *Travels in Greece and Holy Land*, London (1819).
- Fröhner 1865 W. Fröhner, *Les inscriptions grecques*, Paris (1865).
- Hamiaux 1988 M. Hamiaux, “Les éléments d’architecture de Magnésie du Méandre conservés au Musée du Louvre”, *RA* 1, 1988, 83-108.
- Heinrichs 1978 A. Heinrichs, “Greek Maenadism from Olympias to Messalina”, *HarvStCIPhil* 82, 1978, 121-160.
- Herring 2015 A. Herring, “Photographing Magnesia on the Meander: Image, Exhibition and Excavation”, *History of Photography*, 39:1, 71-87.
- Heyman ve diğ. 1759 J. Heyman – N. J. A. Egmond – J. W. Heyman, *Travels through part of Europe, Asia Minor, the islands of the Archipelago ; Syria, Palestine, Egypt, Mount Sinai*, London (1759).
- Humann ve diğ. 1904 C. Humann – J. Kohte – C. Watzinger, *Magnesia am Maeander: Bericht über die Ergebnisse der Ausgrabungen der Jahre, 1891-1893*, Berlin (1904).
- Jardine 1858 W. Jardine, *Memoirs of Hugh Edwin Strickland*, London (1858).
- Kern 1894 O. Kern, “Ausgrabungen im Theater von Magnesia am Maiandros. II. Hermes Tychon” *AM* 19, 1894, 54-64.
- Kern 1900 O. Kern, *Die Inschriften von Magnesia am Meander*, Berlin (1900).
- Koçak *baskıda* İ. E. Koçak, “Possible Routes from Magnesia to Ephesos” içinde: *Routes and roads in Anatolia from prehistory to Seljuk times (baskıda)*.

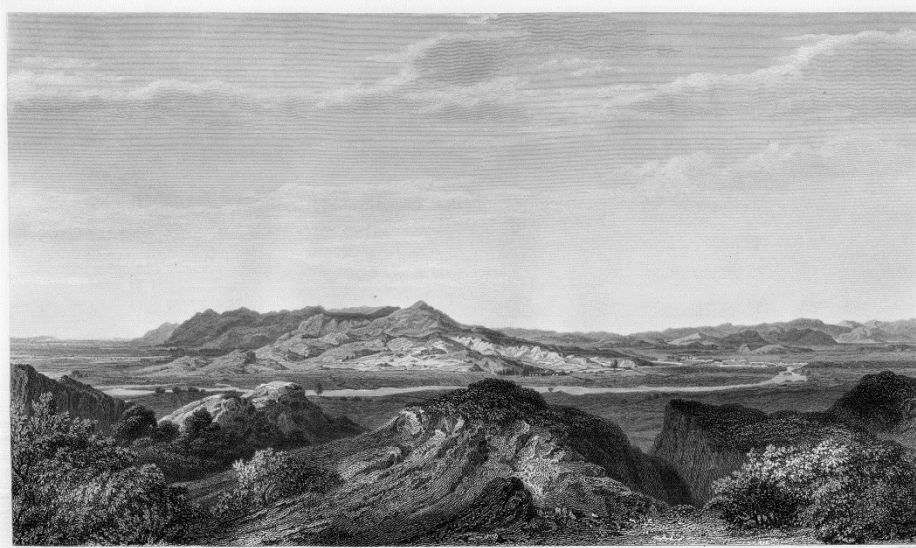
- Kökdemir *baskıda* G. Kökdemir, “120. Ölüm Yıldönümünde Aydın Vilayeti Müze-i Hümayun Müdür Vekili Démosthènes Baltazzi ve Menderes Magnesiası’ndaki Çalışmaları (1887, 1890)”, *TüBA-Ar* 19, 2016, 167-181 (*baskıda*).
- Laborde 1838 L. Laborde, *Voyage de l’Asie Mineure*, Paris (1838).
- Leake 1824 W. M. Leake, *Journal of a tour in Asia Minor, with comparative remarks on the ancient and modern geography of that country*, London (1824).
- Lucas 1744 P. Lucas, *Voyage du sieur Paul Lucas, fait en M. DCC. XIV, &c. par ordre de Louis XIV. dans la Turquie, l’Asie, Sourie, Palestine, Haute & Basse Egypte*, Amsterdam: Aux dépens de la Compagnie (1744).
- Madran 1981 E. Madran, “19. Yüzyıl Gezi Yapıtlarında Batı Anadolu Arkeolojisi”, *Anadolu/Anatolia* 22, Akurgal’a Armağan/Festschrift Akurgal, 1981/1983, 227-237.
- Mendel 1908 G. Mendel, *Catalogue des Figurines. Grecques de Terre Cuite*, Musée Impérial, Constantinople (1908).
- Mendel 1912 G. Mendel, *Catalogue des Sculptures. Grecques, Romaines et Byzantines: Tome I*. Musée Impérial, Constantinople (1912).
- Mendel 1914 G. Mendel, *Catalogue des Sculptures. Grecques, Romaines et Byzantines: Tome II*. Musée Impérial, Constantinople (1914).
- Michaud – Poujoulat 1834 J. F. Michaud – J. F. Poujoulat, *Correspondance d’Orient III*. 1830-1831, Paris (1834).
- Pinon 1994 P. Pinon, “L’Orient de Jean Nicolas Huyot: le voyage en Asie-Mineure, en Egypte et en Grèce (1817-1821)”, *Revue du monde musulman et de la Méditerranée* 73-74, 1994, 35-55.
- Pococke 1745 R. Pococke, *A description of the East, and some other countries*, London (1745).
- Pontremoli – Haussoullier 1904 E. Pontremoli – B. Haussoullier, *Didymes: Fouilles de 1895 et 1896*, Paris (1904).
- Proceedings 1866* “From Hyde Clarke, Esq., dated Smyrna, July 7th, 1866”, içinde: “Proceedings at New Haven, October 24th and 25th, 1866”, *JAOS* Vol. 9, 1868-1871, viii-ix.
- Rayet – Thomas 1877 O. Rayet – A. Thomas, *Milet et le golfe Latmique*, Paris (1877).
- Reinach 1890 S. Reinach, *Oracle de la Pythie de Delphes adressé à la ville de Magnésie du Méandre*, Paris (1890).
- Reinach 1891 S. Reinach, *Chroniques d’Orient. Documents sur les fouilles et découvertes dans l’orient hellénique de 1883 a 1890*. Paris (1891).

- RIBA 1973 Royal Institute of British Architects, *Catalogue of the drawings collection of the Royal Institute of British Architects*, Farnborough (1973).
- Rochette 1845a R. Rochette, “Considérations archéologiques et architectoniques sur le temple de Diane Leucophryne, récemment découvert à Magnésie du Méandre”, *Journal des Savants*, Novembre 1845, 641-655.
- Rochette 1845b R. Rochette, “Considérations archéologiques et architectoniques sur le temple de Diane Leucophryne, récemment découvert à Magnésie du Méandre”, *Journal des Savants*, Octobre 1845, 577-586.
- Servoïs - Bocage 1806 J.-P. Servois – B. J. D. Bocage, *Voyages dans l'Asie mineure et en Grèce, faits aux dépens de la Société des dilettanti, dans les années 1764, 1765 et 1766*. Tome II, Paris (1806).
- SMB 2011 Staatliche Museum Berlin, *Pergamonmuseum Berlin Collection of Classical Antiquities. Museum of the Ancient Near East. Museum of Islamic Art*, München (2011).
- Smith 1904 A. H. Smith, *A catalogue of sculpture in the Department of Greek and Roman antiquities. Vol. III*, British Museum, London (1904).
- Svoboda 1869 A. Svoboda, *The seven churches of Asia: With twenty full-page photographs, taken on the spot, historical notes, and itinerary*, London (1869).
- Texier 1862 C. Texier, *Asie mineure: Description géographique, historique et archéologique des provinces et des villes de la Chersonèse d'Asie*, Paris (1862).
- Trémaux 1858 P. Trémaux, *Exploration archéologique en Asie Mineure: Comprenant les restes non connus de plus de quarante cités antiques*, Paris (1858).
- Villefosse 1887 A. H. Villefosse de, “Fragments De La Frise Du Temple De Magnésie Du Méandre Nouvellement Découverts”, *RA Troisième Série* T. 10 (JUILLET-DÉCEMBRE 1887), 257-258.
- Villefosse 1890 A. H. de Villefosse, *Catalogue sommaire des monuments de sculpture*. Paris (1890).
- Villefosse 1896 A. H. de Villefosse, *Catalogue sommaire des marbres antiques*. Paris (1896).
- von Gärtringen 1894 F. H. von Gärtringen, “Ausgrabungen im Theater von Magnesia am Maiandros. I. Inschriften” *AM* 19, 1894, 1-53.
- Vulliamy – Moses 1827 L. Vulliamy – H. Moses, *Examples of ornamental sculpture in architecture: Drawn from the originals of bronze, marble, and terra cotta in Greece, Asia Minor, and Italy*, London (1827).
- Wagner 1829 K. Wagner, *Alterthümer von Ionien*, Darmstadt (1829).

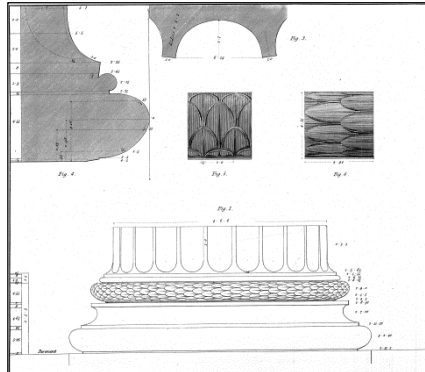
Magnesia ad Maeandrum: 300 Yıllık Araştırma Tarihiçesi
"1715-2015"

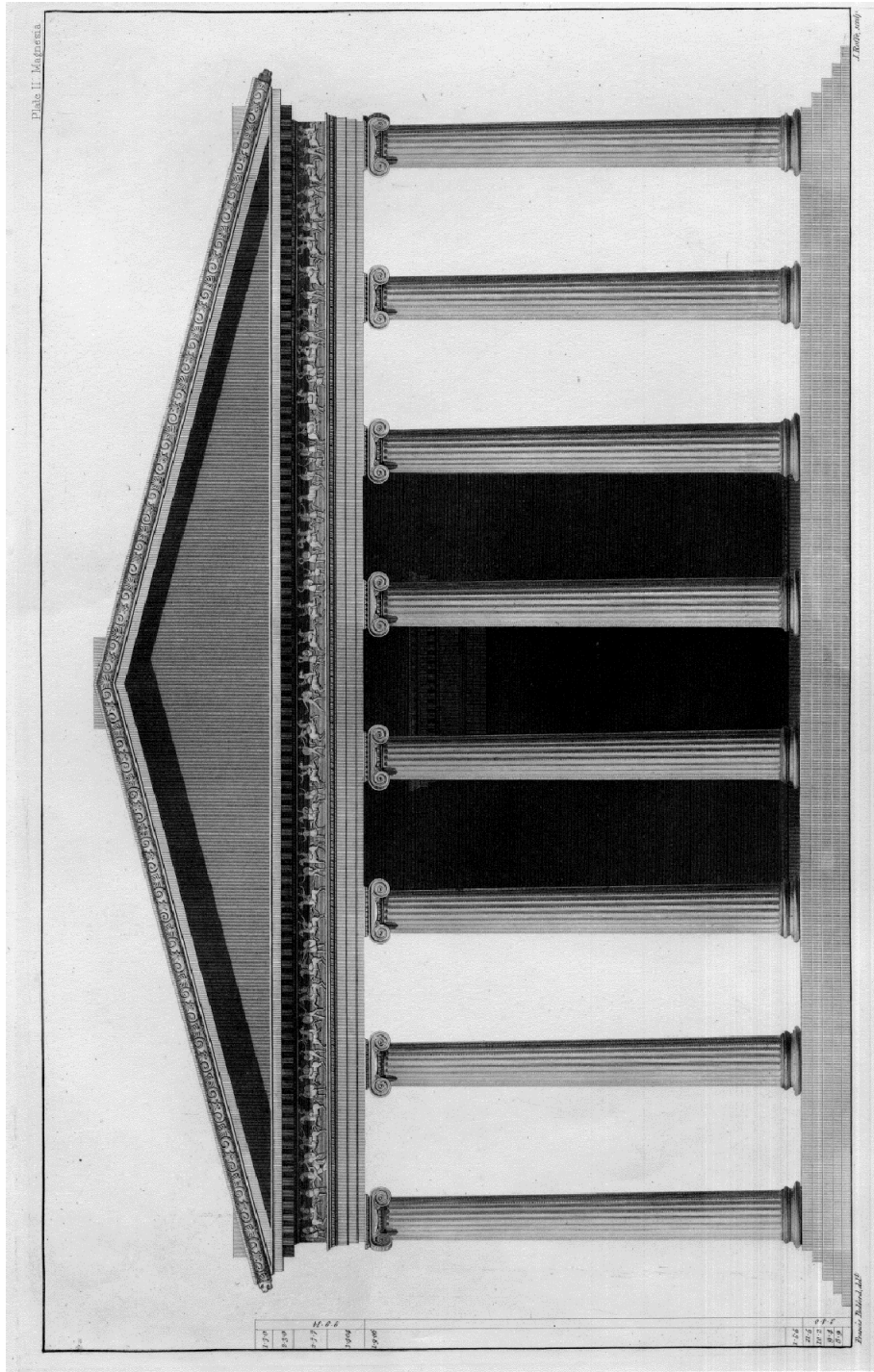
Resim 1

Resim 2

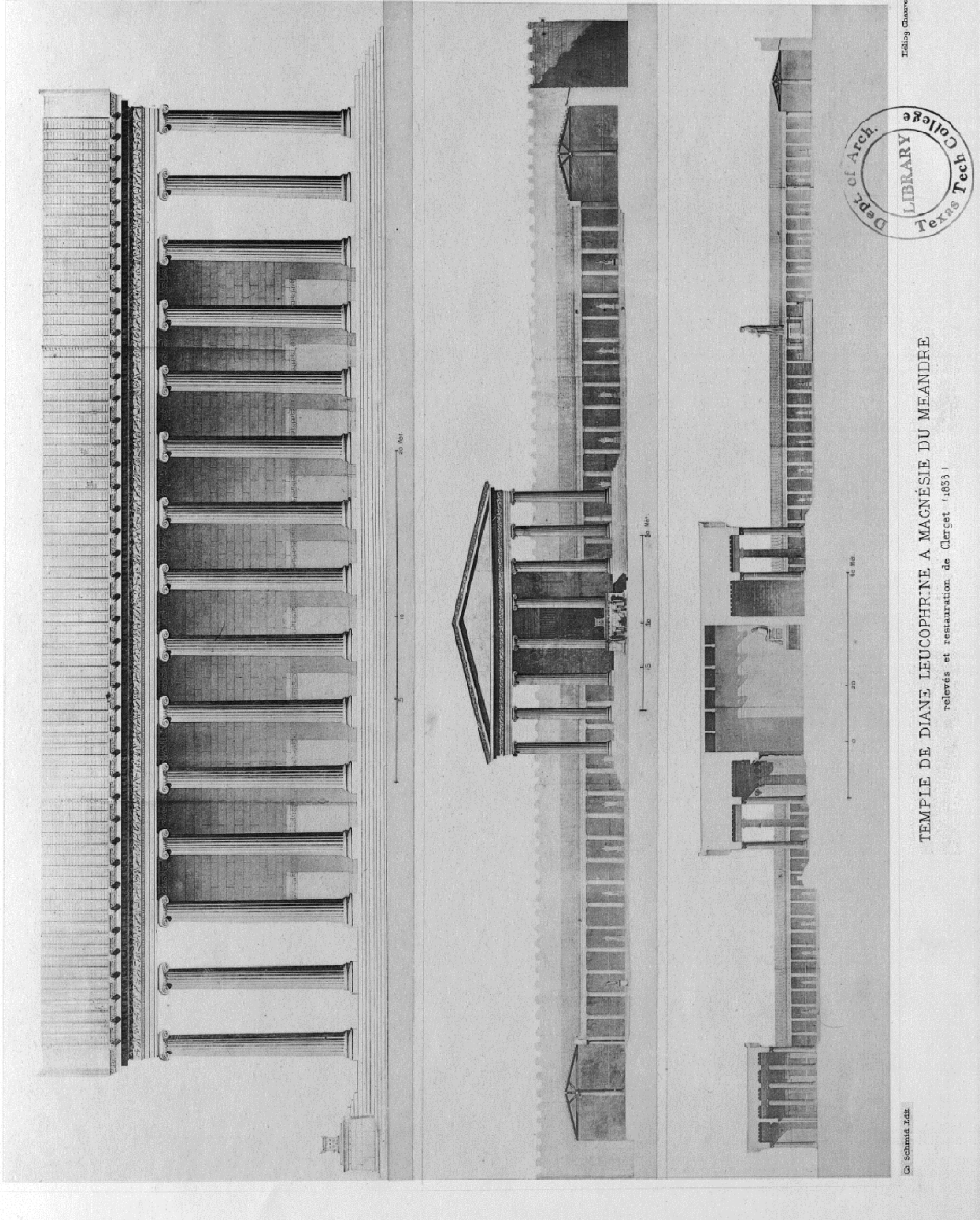

Resim 3

Resim 4

MONUMENTS ANTIQUES

Resim 5

Resim 6

Resim 7

Excellence,

Le Ministère de l'Instruction publique a eu la grâce de m'accorder la concession de faire des fouilles à Magnésie du Méandre aujourd'hui Tekke, au Kaza de Demircilik, sanjak d'Adana, vilayet de Sidon. La concession est pour une année; les travaux ont commencé le 19 Nov 1890 et ont été poursuivis jusqu'au 17 Juin 1891; on j'ai vu des interruptions à cause des fièvres avec le contentement de Son Excellence le Ministre. Je lui ai repris le 7/10 Oct 1891 et je lui ai continué jusqu'au 25 Dec 1891, on les places m'ont forcé de suspendre de nouveau. Tout en priant Votre Excellence d'approuver cette seconde interruption des travaux, je me permets d'écrire, que les travaux

ont été maintenant 9 mois et 24 jours, de sorte que j'ai encore deux mois et 6 jours à travailler sur la concession accordée.

Les recherches qui ont donné des résultats brillants pour le Musée Impérial Ottoman, ont été cependant de larges dimensions et je prie de votre Notre Excellence de vouloir bien m'accorder une prolongation de la concession de Magnésie du Méandre pour une seconde année.

Agrée, Excellence, l'expression de ma plus parfaite considération, avec laquelle je reste

de Votre Excellence
 Smyrne le 25 Dec 1891.
 9 Jan 1892.

Le très dévoué serviteur
 Dr. Carl Humann

Directeur au Musée Royal de Peuple.

Son Excellence
 Lütfi - Pacha
 Ministre de l'Instruction Publique
 et
 et
 Constantinople

Resim 9

Resim 10